

PREKYBOS SUSMUKDYMAS LIETUVOJE HITLERINĖS OKUPACIJOS LAIKOTARPIU (1941—1944 m.)

J. GRESKA

Taikų, kūrybinį Tarybų Lietuvos liaudies ūkio vystymą laikinai nutraukė 1941 m. birželio 22 d. vokiškųjų fašistinių grobikų pradėtas karas prieš Tarybų Sąjungą ir respublikos okupavimas.

Hitlerinė Vokietija, klastingai užpuolusi Tarybų Sąjungą, turėjo tikslą išplėsti savo imperiją, užgrobdama Pabaltijo respublikas, Baltarusijos ir Ukrainos TSR, vakarinę RTFSR dalį bei Krymą, o kitą TSRS teritorijos dalį padaryti priklausomą nuo „tūkstantmetinės vokiečių imperijos“. Užgrobtos teritorijos turėjo būti kolonizuotos, o vietiniai gyventojai iškelti į Vakarų Sibirą (kurį hitlerininkai taip pat tikėjosi užvaldyti), suvokietinti arba išnaikinti, priklausomai nuo to, kiek jie atitiktų Vokietijos fašistų sukurtą ir tuo metu jų įgyvendinamą rasinę „teoriją“. Vienoje imperinio ministro užgrobtoms Rytų sritims A. Rozenbergo instrukcijoje imperiniam tarybinių Pabaltijo respublikų ir Baltarusijos įgaliotiniui Tarybų Sąjungos užpuolimo išvakarėse buvo tiesiog pabrėžta, jog imperinio įgaliotinio Estijai, Latvijai, Lietuvai ir Baltarusijai tikslas turi būti vokiškojo protektorato sukūrimas tam, kad vėliau šios sritys būtų paverstos „sudėtine didžiosios vokiečių imperijos dalimi, germanizuojant tinkamus rasiniu atžvilgiu elementus, kolonizuojant vokiškosios rasės atstovais ir sunaikinant nepageidaujamus elementus.“¹

Užgrobtose srityse ekonominės politikos tikslas buvo pajungti jų ekonomiką reicho interesams, grobti įvairias materialines ir kultūrinės gėrybes. Toje pat Rozenbergo instrukcijoje buvo pabrėžiama, jog Pabaltijo sritys visuomet turėjusios gyvulininkystės produktų perteklių, todėl imperinis įgaliotinis ir turįs siekti, kad šis perteklius būtų patiektas Vokietijai ir, jei tai būtų įmanoma, dar padidintas. Okupavus vakarines Tarybų Sąjungos teritorijas, fašistinio reicho maršalas Geringas pagal Hitlerio nurodymus jau tiesiog reikalavo: „... tučtuojau reikia imtis visų priemonių okupuotoms sritims pilnutinai panaudoti Vokietijos interesais. Gauti Vokietijai kiek galint daugiau maisto produktų ir naftos — toks svarbiausias ekonominis kampanijos tikslas. Kartu su tuo iš okupuotų sričių Vokietijos pramonei turi būti tiekiamos ir kitos žaliavos... Pačiu pirmuoju uždaviniu reikia laikyti visišką vokiečių kariuomenės aprūpinimą maisto produktais iš okupuotų sričių.“ Čia pat jis nurodė, kad tvarka turi būti atstatoma tik tose okupuotose srityse, iš kurių galima išgauti daug žemės ūkio produktų bei naftos, tuo tarpu visose kitose srityse „ekonominė veikla turi ribotis rastų atsargų naudojimu.“²

¹ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. I, М., 1955, стр. 406.

² Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сборник материалов в семи томах, т. I, М., 1957, стр. 496.

Sie ir daugelis kitų hitlerinės Vokietijos vadovų nurodymų, kaip ir jų iš anksto kruopščiai paruošti grobikiški kolonizaciniai planai („Generalinis Rytų planas“, „Barbarosos planas“), ir buvo vykdomi „Rytų krašte“ („Ostlande“), kuriam priklausė ir Lietuva, per visą okupacijos laikotarpį, nesi-skaitant su priemonėmis ir būsimais tokios ekonominės politikos padarini-ais užgrobtų sričių liaudies ūkiui bei gyventojams.

Hitleriniai okupantai, lietuviškųjų buržuazinių nacionalistų aktyviai remiami, be atodairos plėšė respublikos liaudies ūkį, naikino gamybinės jėgas. Pagrindinę žemės ūkio produktų ir pramonės produkcijos dalį hit-leriniai okupantai pasigrobdavo kariuomenės reikalams arba išgabendavo į reichą. Per visą okupacijos laikotarpį jie išgabeno į Vokietiją ar sunaikino apie 1,9 mln. gyvulių, šimtus tūkstančių tonų grūdų, techninių bei pašarinių kultūrų, 98 tūkst. įvairių žemės ūkio mašinų ir inventoriaus, daugiau kaip 10 tūkst. įvairių pramonės įrengimų, mašinų, elektros motorų ir kitų darbo įrankių, tūkstančius tonų įvairių žaliavų, medžiagų ir gatavų gaminių. Pasitraukdami iš Lietuvos, jie sunaikino ar sužalojo apie 53 tūkst. ūkinės-gamybinės paskirties pastatų, iš jų 56 elektrines ir elektros pastotes, 1655 kitus pramoninės-gamybinės paskirties pastatus, apie 26,5 tūkst. gy-venamųjų namų, 862 kultūrinės-buitinės paskirties pastatus ir t. t.³

Hitleriniams okupantams vykdant savo ekonominę plėšimo politiką, pasėlių plotas respublikoje sumažėjo apie 20%, laukininkystės kultūrų der-lingumas — apie 22%, gyvulių skaičius — maždaug perpus. Okupantams įvykdžius grobimus ir sunaikinimus, pramonės gamybinis pajėgumas respub-likoje tesudarė mažiau kaip trečdali, o gyvulininkystės produktų perdirbi-mo pramonės žaliavų bazė — tik apie ketvirtadalį iikarinio lygio.⁴

Nuo hitlerinių okupantų grobikiškos ekonominės politikos smarkiai nu- kentėjo ir respublikos prekyba.

Jau pirmomis Lietuvos TSR okupavimo dienomis hitlerinės kariuome- nės daliniai nuolat apiplėšdavo parduotuves, sandėlius, pasigrobdami įvai- riausių prekių už keliasdešimt mln. rb. Pavyzdžiui, 1941 m. birželio pa- baigoje okupantų kareiviai kelis kartus išplėšė Šiaulių apskrities vartotojų kooperatyvų sąjungos odos ir avalynės didmeninę bazę, iš kurios pasigrobė prekių už 491,5 tūkst. rb., iš tos pačios sąjungos galanterijos skyriaus — už 54,0 tūkst. rb. Iš Pasvalio žemės ūkio kooperatyvo jie pasigrobė prekių už 283,9 tūkst. rb., iš Jurbarko žemės ūkio kooperatyvo — už 273,7 tūkst. rb., iš Kretingos apskrities vartotojų kooperatyvų sąjungos sandėlio — už 352,5 tūkst. rb., iš „Lietūkio“ Panevėžio skyriaus (iki 1941 m. spalio 1 d.) paėmė neapmokėdami prekių už 525,4 tūkst. rb. ir t. t.⁵ Be to, tarybiniais metais sudarytas prekių atsargas okupantai pasisavino ir panaudojo ver- machtui aprūpinti bei kitiems reichs reikalams.

Sukūrę savo civilinę valdžią ir pavertę respubliką Rytų krašto ge- neraline sritimi, okupantai griebėsi naikinti tarybinius pertvarkymus, organizuotai grobti liaudies turtą, pajungti respublikos liaudies ūkį savo interesams ir t. t.

Visų pirma jie konfiskavo respublikos darbo žmonių bendraliaudinę nuosavybę. Šiuo klausimu išleistuose potvarkiuose buvo nustatyta, kad vi- sas Rytų krašto reichs komisaro valdomų sričių kilnojamas ir nekilnojamas

³ Lietuvos Respublikinės Komisijos pažyma apie vokiškųjų-fašistinių grobikų ir jų bendrininkų padarytus nuostolius Lietuvos TSR piliečiams, visuomeninėms ir kooperati- nėms organizacijoms, valstybinėms įmonėms ir įstaigoms. Lietuvos TSR Valstybinio Isto- rijos-revoliucijos muziejaus archyvas, dok. Nr. 976, l. 3—10.

⁴ M. Sumauskas, 1946—1950 metų penkmečio planas Lietuvos TSR liaudies ūkiui at- kurti ir išvystyti, Vilnius, 1946, p. 9.

⁵ Kauno miesto valstybinis archyvas, f. R-429, ap. 1, b. 31, 53, 87, 93, 144. (Šio ar- chyvo hitlerinės okupacijos laikotarpio fondai dar pilnai nesutvarkyti, todėl kai kuriose bylose lapai nesunumeruoti.)

TSRS, jos sąjunginių respublikų, viešųjų korporacijų, sąjungų, susivienijimų turtas „apsaugojimo“ tikslu konfiskuojamas ir paverčiamas „specialiu ūkiniu turtu“ („Wirtschafts-Sondervermögen“), kuris „patikėtina“ valdomas reicho vyriausybės. Remiantis tais potvarkiais, tarybiniais metais nacionalizuotos pramonės įmonės, bankai, valstybiniai žemės ūkiai, beveik visos didmeninės prekybos (išskyrus kooperatines didmeninės prekybos įmones), stambesnės mažmeninės prekybos įmonės ir kitoks liaudies turtas buvo paversti reicho nuosavybe. Didmeninės prekybos įmonės buvo perduotos įvairioms vokiškoms bendrovėms, pavyzdžiui, „Rytų prekybos žemės ūkio produktais bei reikmenimis centrinei bendrovei“ (Zentral-Handels-gesellschaft Ost für landwirtschaftlichen Absatz und Bedarf“), „Rytų krašto pluošto aprėžtos atsakomybės bendrovei“ („Ostland-Faser Gesellschaft m. b. H.“) ir kitoms. Konfiskuotos mažmeninės prekybos įmonės buvo perduotos apygardų komisariatams. Daugelis jų buvo paverstos parduotuvėmis „tik vokiečiams“. Visos kooperatinės organizacijos buvo sujungtos (nors ir nekonfiskuotos) į vieną okupacinę organizaciją — „Rytų krašto kooperatyvų sąjungą“ („Genossenschaftsverband Ostland“) ir daugiausia naudojamos žemės ūkio produktų privalomiejiems pristatymams imti. Noš kooperatinės įmonės nebuvo konfiskuotos, tačiau jų veiklą taip pat visiškai kontroliavo okupantų civilinė valdžia, kuri buvo paskyrusi savo „patikėtinius“ — vokiečius visoms respublikos kooperatyvų sąjungoms: „Pienocentriui“, „Lietūkiui“ ir kitoms.

Negalėdami patys betarpiškai naudotis smulkiąja nuosavybe, likviduodami tarybinius pertvarkymus ir stiprindami vietinės reakcinės buržuazijos paramą savo ekonominei politikai įgyvendinti, okupantai reprivatizavo smulkias pramonės, mažmeninės prekybos įmones, amatininkų dirbtuves, kai kuriuos žemės ūkius, gyvenamuosius namus ir kt. Kartu buvo likviduoti ar likviduojami valstybiniai trestai, pramonės kombinatai, verslinės artelės.

Svarbiausias smulkių įmonių reprivatizavimo tikslas buvo susidaryti sau karo laikotarpiu tvirtesnę socialinę atramą parsidavėliškos vietinės buržuazijos asmenyje ir su jos pagalba dar intensyviau vykdyti savo grobikišką ekonominę politiką. Apie tai kalbėjo ir patys hitlerinės Vokietijos vadovai. Antai imperinis ministras užgrobtoms Rytų sritims Rozenbergas pabrėžė, kad privatinės nuosavybės atkūrimo tikslas yra skatinti savininkus vykdyti „iš nuosavybės kylančias pareigas, ypatingai vokiečių karo ūkiui.“⁶

Suprivatintos mažmeninės prekybos įmonės buvo grąžinamos jų buvusiems savininkams arba perleidžiamos vokiškiesiems kolonistams bei tiesioginiams okupantų pagalbininkams — buržuaziniams nacionalistams. Įmones grąžinant buvusiems savininkams arba perleidžiant kitiems asmenims, buvo griežtai laikomasi dviejų sąlygų: 1) kad įmonėms reprivatizuoti ir veikti būtų „viešas reikalas“ ir 2) kad savininkas ar atsakingas vedėjas būtų „asmeniškai“ ir pagal specialybę tinkamas įmonei vadovauti. Pirmoji sąlyga reišė, jog buvo leidžiama veikti tik toms prekybos įmonėms, kurios naudingos karo ūkio bei okupantų vykdytos ekonominės politikos interesams, o „asmeniniu“ tinkamumu įmonėms vadovauti buvo suprantamas įmonių savininkų ar valdytojų palankumas okupantams, kurį reikėjo įrodyti atitinkamu „ištikimybės liudijimu“, gautu iš vietinės policijos įstaigos (šie reikalavimai, žinoma, nelietė vokiškųjų kolonistų). Dėl to hitlerinės okupacijos laikotarpiu daugelis mažmeninės prekybos įmonių, kurios neatitiko tų sąlygų, buvo uždarytos arba perduotos vokiškiesiems kolonistams. Užtenka pasakyti, kad, pavyzdžiui, vien Kaune, apytikriais duomenimis, vokiškieji kolonistai buvo pasiglemžę apie 30 prekybos įmonių.

⁶ Amstblatt des Generalkommissars in Kauen, Nr. 10, Den 19. April 1943, S. 69.

Vien Kauno centrinėje gatvėje — Laisvės alėjoje kolonistams priklausė apie 10 parduotuvių: pavyzdžiui, Morico „Geležies prekyba“, Tornovo „Mėsos prekyba“, Fiorsterio „Optikos, chirurgijos ir fotoreikmenų prekyba“, Šrioderio „Maisto produktų prekyba“ ir kt. Daug privačių prekybos įmonių užsidarė dėl jų savininkų (ypatingai žydų tautybės) suėmimo, nužudymo ar išvežimo, o taip pat dėl didelių mokesčių, prekių trūkumo, transporto sunkumų, nuostolių ir kitų priežasčių. Dėl to mažmeninės prekybos įmonių skaičius hitlerinės okupacijos laikotarpiu žymiai sumažėjo. Jeigu 1940 m. pabaigoje respublikoje buvo 4200 mažmeninės prekybos įmonių ir 730 viešojo maitinimo įmonių⁷, tai hitlerinės okupacijos laikotarpiu (1943 m. pabaigoje) Lietuvoje (įskaitant ir pačių okupantų 1942 m. dirbtinai prijungtą prie Lietuvos dalį Baltarusijos teritorijos, tačiau, kaip ir 1940 metais, be Klaipėdos krašto), pačių okupantų apytiksliais duomenimis, buvo iš viso 3258 mažmeninės prekybos įmonės ir 424 viešojo maitinimo įmonės.⁸ Vadinasi, hitlerinės okupacijos laikotarpiu mažmeninės prekybos įmonių buvo apie 22,4%, o viešojo maitinimo įmonių — apie 42,0% mažiau, negu ikikariniais 1940 metais.

Tačiau ir išlikusios prekybos įmonės okupacijos laikotarpiu merdėjo. Svarbiausia tokios padėties priežastis buvo ta, kad okupantai didžiausią materialinių gėrybių dalį pasigrobė tiesiog iš pramonės įmonių, žemės ūkio produktų privalomųjų pristatymų „supirkimo“ organizacijų bei įmonių, didmeninės prekybos įmonių, o mažmeninės prekybos tinklas tegaudavo tik menkus ir griežtai normuotus jų kiekius. Kiek okupantai pasisavindavo įvairių liaudies ūkio produktų, galima spręsti kad ir iš šių kelių pavyzdžių. Pavyzdžiui, 1943 metais penkiuose „Maisto“ fabrikuose bei jiems priklausiusiose skerdyklose okupantų kariuomenei ir Vokietijos firmoms buvo realizuota nuo $\frac{2}{3}$ iki $\frac{3}{4}$, o N. Vilnios „Maisto“ fabrike — beveik visas 100% tais metais pagamintos mėsos bei jos gaminių. Okupantų kariuomenė ir valdininkai pasigrobė apie 80% viso „Pienocentro“ pieninėse tais metais pagaminto sviesto ir beveik visą sūrį. Okupacijos laikotarpiu dauguma įvairių pramonės šakų įmonių vykdė daugiausia vien karinius užsakymus, todėl pramoninių civilinio vartojimo prekių gamyba buvo labai maža.

Didmeninės prekybos įmonių, kurios priklausė vokiškosioms bendrovėms ar buvo griežtai okupacinių įstaigų kontroliuojamos, vaidmuo buvo tik tas, kad jos pagal generalinio komisariato sudarytus planus savo sandėliuose prekes sukaupdavo bei realizuodavo pagal generalinio komisariato leidimus vokiečių kariuomenei, Vokietijos firmoms ir tik likučius paskirstydavo pagal Tiekimo ir paskirstymo įstaigos ar kitų centrinių įstaigų paskirstymo planus mažmeninėms įmonėms.

Dėl pramonės ir žemės ūkio gamybos sumažėjimo, dėl prievolių neįvykdymo, įvairių ūkinių bei vartojimo reikmenų grobimo okupantų reikalams tiesiog iš pramonės įmonių, žemės ūkio produktų privalomųjų pristatymų surinkimo organizacijų ir dėl kitų priežasčių didmeninė prekyba taip pat buvo iš pagrindų pakirsta. Dėl prekių apyvartos didmeninėje prekyboje sumažėjimo, produkcijos tiekimo kariuomenei aprūpinti bei išvežimo į Vokietiją dažnai nebūdavo galima mažmeninės prekybos įmones aprūpinti net minimaliaisiais būtiniausių prekių kiekiais. Apie didmeninę prekių apyvartą okupacijos laikotarpiu galima spręsti kad ir iš 1943 m. okupacinės statistikos pateiktų duomenų (žr. I lentelę).

Maisto produktų didmeninės prekybos įmonės sudarė daugiau kaip pusę visų didmeninės prekybos įmonių, ir joms teko apie pusę visos did-

⁷ Tarybų Lietuvos dvidešimtmetis. Statistinių duomenų rinkinys, Vilnius, 1960, p. 268—269.

⁸ Statistische Berichte für das Ostland, Nr. 5/7, Riga, 1944, S. 214—215.

meninės prekių apyvartos. Tačiau didmeninė apyvarta toli gražu neišreiškė civilinių gyventojų aprūpinimo lygio, nes pagrindinę maisto produktų ir pramoninių prekių dalį okupantai pasigrobė tiesiog iš įmonių bei didmeninių bazių. Į mažmeninės prekybos tinklą patekdavo dalis prekių iš didmeninės prekybos įmonių, taip pat tam tikra dalis tiesiog iš pieno perdirbimo bendrovių, skerdyklų, pramonės įmonių.

I lentelė

Didmeninės prekybos įmonių skaičius, darbuotojų skaičius ir apyvarta atskiromis šakomis 1943 metais *

Prekybos šakos	Įmonių skaičius	Darbuotojų skaičius	Apyvarta (tūkst. mar-kių)
Maisto produktų	114	1 212	80 607
Zaliavų ir pusgaminių	16	114	8 481
Pramoninių prekių	40	482	47 746
Įvairių prekių	27	828	39 237
Iš viso	197	2 636	175 071

* Statistische Berichte für das Ostland, Nr. 5/7, Riga, 1944, S. 213.

Mažmeninės prekybos vaidmuo okupacijos metais buvo tik tas, kad per jos tinklą vietiniams gyventojams ir okupantams buvo paskirstomos normuojamos prekės pagal maisto korteles, leidimus ar taškus. Be to, parduotuvės galėjo pardavinėti nenormuojamas pramonines prekes (žaislus, šepetukus dantims, pudrą, veidrodėlius ir pan.), taip pat kai kuriuos maisto produktus (prieskonius, žuvis, daržoves, alų, limonadą ir kt.), tačiau pastarųjų būdavo labai retai ir maža, todėl vietiniai civiliniai gyventojai jų beveik negaudavo arba nepirkdavo dėl jų menkos vartojamosios vertės.

Pati mažmeninės prekybos įmonių sistema okupacijos laikotarpiu apėmė „viešosios teisės“, t. y. tarybiniais metais nacionalizuotas ir okupantų paverstas reicho nuosavybe, prekybos įmones, taip pat kooperatines ir privačias prekybos įmones. Apie pusę visų mažmeninės prekybos įmonių sudarė privatinės parduotuvės.

Stambesnių respublikos miestų gyventojams aprūpinti skurdžiomis prekių normomis okupacijos metais buvo įsteigta speciali organizacija — Lietuvos miestų prekyba („Li-Mi-Pa“) vietoj tarybiniais metais veikusių maistprekybos ir pramprekybos. Mažesnių miestų, miestelių bei kaimų gyventojus normuotais maisto produktais bei pramoninėmis prekėmis turėjo aprūpinti žemės ūkio bei vartotojų kooperatyvai ir privatūs prekybininkai. „Li-Mi-Pa“ skyriams buvo pavesta aprūpinti įvairiomis prekėmis okupantus bei jų talkininkus — buržuazinius nacionalistus žymiai didesnėmis normomis Kauno, Vilniaus, Šiaulių, Panevėžio ir Ukmergės miestuose, taip pat šių miestų eilinius civilinius gyventojus skurdžiomis maisto produktų bei pramoninių prekių normomis. Pavyzdžiui, „Li-Mi-Pa“ Kauno skyrius 1944 m. pradžioje turėjo apie 70 prekybos įmonių, kuriose dirbo apie 500 darbuotojų. Šio skyriaus maisto produktų parduotuvės pagal maisto korteles turėjo aprūpinti apie 50 tūkst. Kauno gyventojų (kartu su okupantais), taip pat valgyklas, ligonines ir kitas viešojo maitinimo įmones.

Analogišką paskirtį turėjo ir vartotojų kooperatyvai bei privatinės prekybos įmonės. Antai Kauno miesto vartotojų kooperatyvas „Parama“ ir Vilniaus vartotojų kooperatyvas „Rūta“ kartu su šių miestų „Li-Mi-Pa“ skyriais turėjo paskirstyti normuotas ir nenormuotas prekes ne tik savo nariams, bet ir įsiregistravusiems pas juos gyventojams pagal maisto korteles, leidimus, premijinius taškus ir kt. „Parama“ okupacijos metais (1943 m.) turėjo 34 maisto produktų parduotuves ir 13 pramoninių prekių

parduotuvių, per kurias buvo realizuojamos normuotos ir nenormuotos prekės ne tik jos nariams (kurių tuo metu buvo apie 2300), bet ir jos parduotuvėse įsiregistravusiems miesto gyventojams (apie 40 tūkst. žmonių). „Paramos“ duonos fabrikas nustatytomis normomis aprūpindavo apie 80 tūkst. Kauno gyventojų (įskaitant ir vokiškuosius kolonistus, okupacinių įstaigų tarnautojus, policininkus ir kt.).

Vilniaus vartotojų kooperatyvui „Rūta“ nuo 1942 m. vasaros buvo pavesta paskirstyti Vilniaus gyventojams maisto produktus ir kai kurias pramonines prekes. Šis kooperatyvas perėmė buvusios valstybinės maistprekybos įmones ir turėjo 126 maisto produktų parduotuves, 3 galanterijos, 2 manufaktūros, 3 kosmetikos ir kelias kitų pramoninių prekių parduotuves, kurios aptarnaudavo apie 150 tūkst. Vilniaus gyventojų. Okupantai ir jų bendrininkai net šiame kooperatyve turėjo savo parduotuves. Antai 2 „Rūtos“ parduotuvės buvo skirtos „tik vokiečiams“, 2 parduotuvės — „savisaugos“ daliniams ir policijai ir pan. Be to, „Rūtai“ dar priklausė 13 duonos kepyklų, kurios duona aprūpindavo vokiečių valdininkus, kariuomenę, „savisaugos“ dalinius, policiją (jiems buvo skiriama apie pusę iškepiamos duonos!) ir civilinius miesto gyventojus.

Okupacijos metais viešojo maitinimo įmonės daugiausia aptarnaudavo hitlerinės armijos karininkus, okupacinių įstaigų valdininkus-vokiečius, policininkus ir kitokius pareigūnus. Be to, šių įmonių buvo labai maža. Pavyzdžiui, Vilniaus akc. b-vei „Valgis“ priklausė (1942 m.) tik 8 svetainės, 4 užkandinės, 3 kavinės, 2 alaus barai ir 1 bufetas.

Mažmeninės prekybos įmonių apyvarta buvo maža. Beveik pusė visos mažmeninės prekių apyvartos teko maisto produktams. Apytikrį vaizdą apie mažmeninės prekybos apyvartą ir jos pasiskirstymą atskirose prekybos šakose okupacijos laikotarpiu galima susidaryti kad ir iš 1943 m. pačių okupantų pateiktų duomenų (žr. 2 lentelę).

Vidutiniškai vienam Lietuvos gyventojui 1943 metais prekių teko mažiau už 50 markių. Be to, kalbant apie mažmeninę prekių apyvartą respublikoje hitlerinės okupacijos metais, reikia pabrėžti, kad žymią visos mažmeninės apyvartos dalį sudarė okupantams realizuotos prekės. Hitlerinė kariuomenė, vokiškųjų civilinės administracijos įstaigų, bendrovių valdininkai, kolonistai, taip pat ir vietinės „savivaldos“ organai iš mažmeninės prekybos įmonių masiškai ėmė įvairias prekes. Jie gaudavo žymiai didesnes maisto produktų normas pagal vokiškas „W“ korteles, visuomet gaudavo leidimus pramoninėms prekėms pirkti. Taigi, 2 lentelėje nurodyta mažmeninė prekių apyvarta toli gražu neatspindi civiliniams gyventojams paskirstytų prekių vertės (bet dėl statistinių duomenų trūkumo neįmanoma nustatyti okupantų dalies mažmeninėje prekių apyvartoje).

Dažnai mažmeninės prekybos įmonės visai negaudavo svarbiausių normuotų prekių arba gaudavo jų nepilnai bei pavėluotai ir blogos kokybės. Dėl to ypač kentėjo miestų darbininkai ir smulkūs tarnautojai, kurie iš mažo uždarbio neįstengdavo „juodojoje“ rinkoje įsigyti būtiniausių maisto produktų ir kitų vartojimo reikmenų. Jeigu kartais jie ir gaudavo nustatytas prekių normas, tai ir tais atvejais jiems toli gražu neužtekdavo maisto produktų bei kitų vartojimo reikmenų net skurdžiam pragyvenimui, nes civiliniams miestų gyventojams okupantų nustatytos normos buvo labai menkos. Pavyzdžiui, vienam Vilniaus miesto civiliniam gyventojui tekstilės prekėms nusipirkti vidutiniškai per metus tekdavo tik po 7 taškus, už kuriuos buvo galima įsigyti 2 poras vyriškų kojinių arba vienas moteriškas kojines ir dvi nosines. Tuo tarpu vyriškam kostiumui nusipirkti reikėjo apie 80 taškų, paltui — 90 taškų ir pan.⁹ Ne geresnė padėtis buvo ir su maisto

⁹ „Tiesa“, Nr. 4, 1944 m. vasario mėn.

Mazmeninēs prekybos ģimonu, ģu darbuotoju skaiċius
ir prekiu apyvarta pagal prekybos Ńakas ir ģimonu nuosavybēs formas 1943 m.*

Prekybos Ńakas	ģimonu skaiċius				Darbuotoju skaiċius				Apyvarta, tūkst. marki			
	viešo- sios teisēs ģimonēs	koo- perat. ģimonēs	priva- tinēs ģimonēs	ģ viso	viešo- sios teisēs ģimo- nēsē	koo- perat. ģmo- nēsē	priva- tinēsē ģmo- nēsē	ģ viso	viešosios teisēs ģmonēsē	kooperat. ģmonēsē	privati- nēsē ģmo- nēsē	ģ viso
Maisto produktu	262	622	720	1 604	1 015	1 720	1 265	4 000	16 595	34 398	7 951	59 144
Drabuģiu ir avalynēs ..	46	84	321	451	171	211	440	822	7 246	6 165	3 681	17 192
Namu apyvokos reikmenu	20	45	141	206	59	110	311	480	884	2 669	2 644	6 197
Metalo ir maģinu	2	5	3	10	5	20	18	43	199	220	203	622
Chemijas, sveikatos ap- saugos ir optikas	292	2	28	322	1 076	6	69	1 151	8 114	157	1 440	9 711
Popieriaus, spaudos, meno	24	8	262	294	95	25	429	549	1 878	1 345	3 855	7 078
Kita spec. prekyba	3	8	50	61	9	61	74	144	333	926	415	1 674
ģvairiu prekiu	6	270	34	310	76	1 513	119	1 708	1 330	30 617	3 059	35 006
	655	1 044	1 559	3 258	2 506	3 663	2 725	8 897	56 679	76 697	23 248	136 624

produktų normomis. Antai vienuoliktąjį maitinimo laikotarpį (1942 m. gruodžio antroji pusė ir 1943 m. sausio pirmoji pusė) suaugusiam žmogui per savaitę pagal maisto korteles buvo skiriama tik 1,7 kg duonos, 130 g riebalų, 250 g mėsos, 150 g kruopų, 125 g cukraus, 100 g druskos ir 60 g kavos surogatų¹⁰. Prof. Vl. Lašo apskaičiavimais¹¹, pagal maisto korteles civiliniams gyventojams skiriamų normuotų maisto produktų kaloringumas sudarydavo tik apie trečdalią sveikam organizmui būtinų kalorijų. Pavyzdžiui, TSRS Medicinos mokslų akademijos Mitybos instituto duomenimis, protinio darbo darbuotojas per parą iš maisto davinio turi gauti apie 3200 kalorijų, tuo tarpu hitlerinės okupacijos laikotarpiu pagal korteles skiriamų maisto produktų davinyje būdavo tik apie 1000 kalorijų. Padengti tokį didelį kalorijų trūkumą nenormuojamais maisto produktais, pavyzdžiui, bulvėmis, daržovėmis, žuvimi ir kitais, buvo neįmanoma, nes šių produktų tvirtomis kainomis parduotuvėse būdavo labai retai, o turguje jų ne kiekvienas galėdavo įsigyti dėl didelių spekuliacinių kainų. Kita vertus, tokia mityba netinka žmogaus organizmui, nes per parą žmogus turėtų suvalgyti, pavyzdžiui, daugiau kaip 6 kg morkų ar kopūstų arba daugiau kaip 3 kg bulvių ir pan.

Civiliniai miestų gyventojai toli gražu ne visuomet gaudavo pagal maisto korteles nustatytus maisto produktus. Net pačiuose vietinės savivaldos organų bei apygardų komisariatų pranešimuose apie civilinių gyventojų maitinimo padėtį būdavo nuolat pabrėžiama, kad labai trūksta maisto produktų, kad daugelio normuotų produktų visiškai negaunama arba gaunama pavėluotai. Pagaliau pagal korteles gaunamieji maisto produktai buvo labai blogi. Pavyzdžiui, laikraštis „Naujosios Biržų žinios“ (1943 m., Nr. 20) rašė, jog Pasvalio duonos kepyklos „kepa tiek prastą duoną, kad daugelis jos jau nebegali valgyti. Buvo atsitikimų, kad nuo žymaus kiekio duonoje esančių avižių atšakų užspringo.“ Laikraštis pabrėžia, kad gyventojai aprūpinami ne duona, o „avižiniu ar kokio kitokio mišinio pusžaliu vėdaru“.

Darbo valstiečiai taip pat negalėdavo gauti būtiniausių ūkinių bei pramoninių asmeninio vartojimo reikmenų. Kitas oficialus buržuazinių nacionalistų laikraštis „Žemaičių žemė“ (1942 m., Nr. 31), pabrėžęs, kad valstiečiams tenka atsisakyti nuo visų reikmenų, be kurių dar galima kaip nors išsiversti, vis tik buvo priverstas pripažinti kritišką valstiečių aprūpinimo padėtį: „Tačiau visai be vinių, uknolio, pasagos, norago ir kitų ūkiui būtinų reikmenų apsieiti negalima. Bet šių dalykų be gerų pažinčių su kooperatyvo vedėju, viršaičiu, paskirstymo punkto vedėju ar kitais asmenimis, tvarkančiais šiuos reikalus, negalima gauti. Ūkininkas yra priverstas juos pirkti pas spekuliantus ir mokėti lupikiškas kainas.“

Tokia prekybos padėtis miestų gyventojus vertė nešti į turgų ar mainyti kaimuose į maisto produktus paskutinius savo drabužius, baldus bei kitus namų apyvokos reikmenis. Nors okupacijos laikotarpiu buvo griežtai draudžiama turguje pardavinėti normuojamus maisto produktus, tačiau valstiečiai, norėdami įsigyti jiems būtiniausių pramoninių prekių, slaptai atveždavo į miestus maisto produktų, kuriuos keisdavo į miestiečių prekes. Be to, miestuose buvo plačiai paplitę įvairūs spekuliantai, kurie kaimuose supirkdavo maisto produktus žemesnėmis kainomis, o iš eilinių, bado prislėgtų miesto civilinių gyventojų plėšdavo nežmoniškas kainas.

Smarkus pramonės produkcijos gamybos mažėjimas hitlerinės okupacijos laikotarpiu, didžiausios jos dalies panaudojimas okupantų reikalams ir dėl to be galo menkas civilinių gyventojų aprūpinimas pramoninėmis

¹⁰ Kauno miesto valstybinis archyvas, f. R-428, ap. 2, b. 44, l. 64.

¹¹ Apskaičiavimai pateikti rankraštyje: Vl. Lašas ir J. Kuprys. Lietuvos TSR miestiečių badmiriavimas vokiečių okupacijos metu. (Remiamasi, autoriui leidus.)

vartojimo prekėmis bei maisto produktais, beveik vokiškų markių, už kurias labai mažai tegalima buvo nusipirkti, cirkuliacija vedė į mainų vystymąsi, į tam tikrą ūkio natūralizavimąsi. Valstiečiai, negalėdami nusipirkti parduotuvėse reikalingiausių pramoninių prekių, ne tik keisdavo savo maisto produktus į miestų gyventojų pramonines prekes, bet ir patys jas gamindavosi. Pavyzdžiui, jie patys gamindavosi muilą, įvairias spinksules, klumpes, naminius drabužius ir t. t. Eiliniai civiliniai miestų gyventojai taip pat naminiu būdu gamindavo smulkius vartojimo reikmenis, kuriuos keisdavo į maisto produktus.

Ekonominė prekybos įmonių padėtis okupacijos laikotarpiu buvo labai sunki, o daugelio iš jų tiesiog katastrofiška. Svarbiausios tokios sunkios ekonominės padėties priežastys buvo ne tik menka prekių apyvarta dėl jų trūkumo, bet ir dideli mokesčiai (bendrovių, verslo pelno, algų sumos mokesčiai ir kt.), didelės prekių transportavimo, kuro išlaidos ir kt. Nors prekių apyvarta buvo menka, tačiau mažmeninės prekybos įmonėms buvo nustatytas palyginti labai mažas perkamų ir parduodamų prekių kainų skirtumas, kuris dažnai negalėdavo padengti prekybos įmonės išlaidų. Pavyzdžiui, vartotojų kooperatyvai parduodamoms prekėms tegaudavo 3–5% prekybinę nuolaidą, tuo tarpu kai vien mokesčiais iš jų būdavo paimama apie 70% šios sumos, o kur dar darbo užmokesčio, transporto, kuro ir kitos išlaidos? Dėl to dauguma mažmeninės prekybos įmonių (neskaitant atskirų privačių įmonių, kurių savininkai vertėsi spekuliacija) hitlerinės okupacijos metais vis labiau grimzdo į skolas, eikvojo savo kapitalus ir artėjo prie galutinio bankrutavimo. Pavyzdžiui, viename „Lietūkio“ rašte apie ekonominę vartotojų kooperatyvų padėtį buvo nurodyta: „Dažnai prekybinės išlaidos prašoka uždarbį, ir kooperatyvui prisieina gyventi iš kapitalų.“¹² Tačiau neatsižvelgdama į tokią sunkią kooperatyvų padėtį, vedančią į jų bankrutavimą, okupacinė valdžia varžė kooperatyvų likvidavimą, nes per juos žymia dalimi buvo surenkamos žemės ūkio produktų prievolės, o stambesni ūkiai aprūpinami pramoninėmis prekėmis. Tai patvirtina įvairūs „Lietūkio“ dokumentai. Pavyzdžiui, viename jų, pasiųstame generaliniam komisarui, pasakyta: „Esant normalioms ūkinėms sąlygoms, nei vienas kooperatyvas nesutiktų toliau dirbti ir likviduotųsi. . . Paskutiniu metu (t. y. jau 1942 m. kovo mėnesį.— J. G.) daugumos kooperatyvų valdybų nariai, matydami nuostolingą kooperatyvo veikimą, prašo juos iš pareigų ir nuo atsakomybės atleisti ir tuo pačiu prašo leisti kooperatyvus likviduoti. . . Jeigu kooperatyvai likviduosis, tad ūkininkai turės likti be būtiniausių vartojimo prekių.“¹³

Nors okupacinė civilinė valdžia ir nerėmė privačių prekybinių įmonių (išskyrus vokiškiesiems kolonistams atiduotas įmones), tačiau jų ir nevaržė, leisdama joms funkcionuoti ir vystytis pagal jų išgales. Formaliai spekuliacija buvo griežtai draudžiama, tačiau privatūs prekybininkai surasdavo bendrą kalbą su atitinkamais pareigūnais, okupantų kareiviais, gaudavo iš jų deficitinių prekių ir spekuliacijos būdu turtėjo, apiplėsdami darbo žmones.

Taigi hitlerinių okupantų vykdyta plėšikiška ekonominė politika smukdė ir žlugdė ne tik respublikos pramonę, žemės ūkį, bet ir prekybą.

Apie užsienio prekybą hitlerinės okupacijos laikotarpiu nebuvo nė kalbos, nes Lietuva, kaip ir kitos Rytų krašto generalinės sritys, neturėjo savo valstybingumo bei nepriklausomybės. Imperinio komisaro Rytų kraštui Lozės 1941 m. gruodžio 19 d. potvarkyje tuo klausimu buvo aiškiai pasakyta, kad „Rytų kraštas nėra užsieniui savarankiškas užsienio prekybos partne-

¹² Kauno miesto valstybinis archyvas, f. R-429, ap. 1, b. 39.

¹³ Ten pat, b. 179.

ris. Todėl betarpiška prekyba ir atsiskaitymas su užsieniu yra negalimi.“¹⁴ Apie prekių išvežimo ar įvežimo okupantų interesais reikalingumą sprendė tik Berlyno centrinės įstaigos. Vietinėms ūkinėms organizacijoms buvo neleidžiama savarankiškai net išvežti prekes į Vokietiją. Prekių apyvarta su reichu galėjo vykti tik per reicho komisariato prekių apyvartos įstaigą — Warenverkehrsstelle, kuri tam reikalui išduodavo atitinkamus leidimus. Tuo buvo siekiama organizuoti išvežti iš užgrobtų teritorijų įvairias materialines gėrybes, maksimaliai sumažinti prekių įvežimą į jas iš Vokietijos ir apriboti spekuliaciją.

Stengdamiesi užmaskuoti akivaizdų respublikos liaudies ūkio bei gyventojų aplėšimą ir sudaryti prekių mainų iliuziją, hitleriniai okupantai į Lietuvą įvežė tam tikrą prekių kiekį. Tačiau faktiškai šis importas buvo papildoma respublikos aplėšimo priemonė. Visų pirma į respubliką buvo įvežama labai nedaug prekių, kurios, be to, daugiausia buvo menkavertės ir karo metais beveik nenaudojamos, tuo tarpu kai savo kariaunai aprūpinti bei išvežimui į reichą okupantai pasigrobdavo didžiausią liaudies ūkio geriausios produkcijos dalį. Pagrindinę įvežamų į respubliką prekių dalį sudarė įvairūs mediniai ir kitokie vaikų žaislai, šepetukai dantims valyti, pudra, veidrodėliai, plunksnakočiai ir kitos Vokietijoje užsigulėjusios menkavertės prekės. Tai patvirtina daugelis to meto dokumentų. Antai viena stambiausių ūkinių organizacijų „Lietūkis“ skundėsi, kad „visokios menkos vertės prekės, kurių gal niekad nepavyks realizuoti, yra brukamos Lietūkiui, kuris turi įdėti kapitalą ir nežino, kada jis grįš.“¹⁵ Arba kitame „Lietūkio“ rašte apie prekių įvežimą iš Vokietijos per ZHO (t. y. vokišką „Rytų prekybos centrinę bendrovę“) pasakyta: „Viską kišdavo mums, kas tik į sandėlius užkliudavo, nežiūrint nei kainos, nei rūšies, nei kokybės, pradedant įvairiom geležinėm prekėm ir baigiant maldaknygėm, įvairių rūšių pudromis bei pieštukais.“¹⁶

Vertingesnių ūkinių prekių įvežimas buvo dar labiau suvaržytas. Minėtame imperinio komisaro rašte ūkinių prekių įvežimo į užgrobtas teritorijas klausimu pabrėžta: „Atsižvelgiant į esamą padėtį ir transportą, pareiškimai žaliavoms, gatavoms prekėms ar šiaip ūkiniams reikmenims įvežti į Rytų kraštą yra leidžiami tik išimties keliu. Ypatingai negalima reikalauti žaliavų ar šiaip karui svarbių medžiagų iš reicho į Rytų kraštą, kad jomis būtų aprūpinamas civiliniams poreikiams dirbantis ūkis.“¹⁷ Gauti vietinei pramonei reikalingiausius gaminius iš imperijos buvo leidžiama tik ypatingais atvejais, būtent: 1) jei įmonės dirbo išimtinai arba daugiausia tik okupantų karo ūkio reikalams arba 2) jei būtinausių prekių, panaudojant visas vietines galimybes, Rytų krašte pagaminti buvo visai neįmanoma. Praktiškai tai reiškė beveik nieko negauti iš Vokietijos, atiduodant jai faktiškai veltui sviestą, mėsą, grūdus, linus, audinius, odas ir kitas vertingas prekes.

Vietinės įmonės pačios turėjo apsirūpinti žaliavomis, mašinomis, įrankiais, atsarginėmis dalimis iš kitų vietinių įmonių. Tačiau vietinėse pramonės įmonėse reikalingų gamybos priemonių taip pat dažniausiai neduodavo arba joms gauti okupacinės įstaigos neduodavo leidimų, todėl okupacijos metais smarkiai smuko visa pramoninė gamyba, ypač civiliniams poreikiams dirbusios pramonės produkcijos gamyba.

Siekdami išplėsti iš respublikos kuo daugiau įvairių produktų, okupantai įvežė nežymų kiekį ūkiui būtinausių reikmenų. Antai 1941 metų antroje pusėje prekių visai nebuvo įvežta. 1942 metais buvo įvežta tik 22,7 t

¹⁴ Ten pat, f. R-654, ap. 1, b. 20.

¹⁵ Ten pat, f. R-429, ap. 1, b. 353.

¹⁶ Ten pat, b. 609.

¹⁷ Ten pat, f. R-654, ap. 1, b. 20.

skardos, 25 t cemento, 58,2 t pasagų, 13 t noragų ir verstuvų, 60 tūkst. dalgių, 16 tūkst. m² langams stiklo ir maži kiekiai kitų gamybos priemonių. Per visus 1942 metus iš viso į respubliką buvo įvežta geležies, jos produktų ir statybinių medžiagų tik už 496 tūkst. markių¹⁸. 1943 metais buvo įvežta per ZHO iš Švedijos ir Vengrijos apie 7 tūkst. dvipirščių šakių, apie 1,3 tūkst. keturpirščių šakių, apie 22,7 tūkst. kirvių, 16,3 tūkst. kastuvų, apie 17 tūkst. dalgių, 5,6 tūkst. piūklų ir nedaug kitų ūkinių reikmenų¹⁹. Tais metais ir „Lietūkis“ jau gavo „generalinį leidimą“ pačiam užsakyti ir pirkti iš Vokietijos bei jos okupuotų sričių kai kurias, daugiausia menkavertes prekes, nes jam buvo uždrausta pirkti gamybos priemonės, audinius, maisto produktus bei kitus svarbesnius gaminius. Tačiau tai padėties nepagerino. Iš viso 1943 metais buvo įvežta tik 237,6 t geležies ir plieno, 53,7 t skardos, 15,8 t pasagų, pasaginių vinių ir kapliukų, 3,8 t noragų ir verstuvų, 140,8 t žemės ūkio įrankių, 80,4 t vinių, 254,8 t cemento ir kt. Tais metais į respubliką buvo įvežta metalo, jo dirbinių ir statybinių medžiagų mažiau kaip už 1 mln. markių²⁰. Tačiau ir šie maži kiekiai dar toli gražu ne visi buvo panaudoti vietiniams poreikiams, nes žymią jų, kaip ir aplamai visų kitų prekių, dalį pasigrobdavo okupacinė kariuomenė, vokiečių įstaigos bei jų tarnautojai, kolonistai ir pan.

Be to, okupantai tiems patiems produktams buvo nustatę nevienodas kainas reiche ir užgrobtose teritorijose. Pavyzdžiui, žemės ūkio gaminių kainos Lietuvoje ir visame Rytų krašte sudarė 60%, o pramoninių prekių — 80—100% Vokietijos kainų tiems patiems produktams. Taigi okupantai masiškai išveždavo iš respublikos įvairius produktus žymiai mažesnėmis kainomis, o įveždavo į ją tik trupinius, blogos kokybės ir dar aukštomis imperinėmis kainomis. Vadinas, kainos taip pat buvo vienas okupantų vykdytos užgrobtų sričių apiplėšimo politikos įrankių.

Pagaliau dar vienas būdingas prekių „mainų“ tarp Vokietijos ir Lietuvos bruožas (kaip ir vidaus prekyboje) — tai nuolatinės vagystės. „Sunkią problemą šių dienų prekyboje sudaro prekių trūkumo klausimai. Prekių trūksta nuolatos: ir iki sienos, ir nuo sienos iki gavimo stoties, vežant prekes iš stoties į sandėlius ir pagaliau sandėliuose“, — skundėsi „Lietūkio“ vadovai.²¹

Ypač didelės vagystės vyko, pervežant prekes geležinkeliais. Dėl to vietinės įmonės bei ūkinės organizacijos dažnai būdavo priverstos atsisakyti nuo geležinkelio „patarnavimų“, pervežant vertingesnes prekes, tuo labiau, kad už įvežamų iš Vokietijos ir išvežamų į ją prekių trūkumus Vokietijos firmos ir kariuomenė neatsakydavo, dėl to susidarantiems nuostoliams suversdamos vietinėms organizacijoms.

Toks prekių „apyvartos“ tarp reicho ir jo užgrobtų sričių pobūdis pilnai atitiko okupantų ekonominę politiką — kuo daugiau pagrobti ir išvežti į frontą ar reichą materialinių ir kultūrinių gėrybių, kuo pilniau išnaudoti visus vietinius išteklius hitlerinės imperijos interesais.

Ypač didelius nuostolius respublikos liaudies ūkiui ir prekybai hitleriniai okupantai padarė paskutiniaisiais okupacijos mėnesiais. Bėgdami iš Lietuvos, jie masiškai grobė įvairias materialines bei kultūrinės vertybes, sprogdino ir degino liaudies turtą.

Vien tiesioginių materialinių nuostolių, okupantų padarytų respublikos liaudies ūkiui ir gyventojams, vertė sudarė 17 mlrd. rb., iš kurių tik Prekybos liaudies komisariato įmonėms — apie 333,2 mln. rb. (1941 m. kaino-

¹⁸ Ten pat, f. R-429, ap. 1, b. 385, 393.

¹⁹ Ten pat, b. 385.

²⁰ Ten pat, b. 609.

²¹ Ten pat.

mis)²². Vien iš jam priklausiusių prekybos įmonių okupantai sunaikino ar išvežė į Vokietiją 18,2 tūkst. *t* medvilninių verpalų, 3,7 mln. *m* medvilninių audinių, 3,1 mln. ričių siūlų, 761 tūkst. *m* lininių audinių, 723,6 tūkst. *m* vilninių audinių, 630,2 tūkst. *m* šilkinių audinių, 1652,1 tūkst. avikailių, 183,1 tūkst. porų avalynės, 689 *t* muilo, 68 *t* sviesto ir riebalų, 382 tūkst. kiaušinių, 360 *t* cukraus, 6540 dkl spirito, 57,9 tūkst. dkl degtinės bei vyno ir daug kitų prekių.²³

Taigi hitlerinės okupacijos laikotarpiu respublikos prekyba buvo visiškai pajungta okupantų ekonominei politikai, neteko savo vaidmens, palaikant ekonominius ryšius tarp miesto ir kaimo, tarp gamybos ir vartojimo, buvo dezorganizuota ir susmukdyta. Tik išvadavimas iš hitlerinės okupacijos išgelbėjo respublikos liaudies ūkį, o kartu ir prekybą nuo galutinio sužlugdymo. Pokario metais didžiulių tarybinės santvarkos pranašumų dėka, įvairiapusiškai padedant kitoms sąjunginėms respublikoms, per trumpą laikotarpį buvo atstatytas okupantų sugriautas respublikos liaudies ūkis ir sudarytos palankios sąlygos toliau jam vystyti pagal socialistinės išplėstinės reprodukcijos reikalavimus, prekių apyvartai augti ir gyventojų materialinei gerovei bei kultūrai sparčiai kilti.

Vilniaus Valstybinis
pedagoginis institutas
Politinės ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai
įteikta
1961 m. birželio 20 d.

УПАДОК ТОРГОВЛИ ЛИТВЫ В ПЕРИОД ГИТЛЕРОВСКОЙ ОККУПАЦИИ (1941—1944 г.г.)

Е. ГРЕСКА

Резюме

Немецко-фашистские оккупанты, захватив Литовскую ССР, превратили ее в генеральную область Остланда и подчинили все народное хозяйство республики своей грабительской экономической политике. Целью экономической политики в оккупированных восточных областях был захват как можно большего количества разных продуктов, обеспечение немецких войск и самой Германии продовольствием, а германской промышленности — сельскохозяйственным и иным сырьем.

Гитлеровские оккупанты в течение всего периода оккупации Литвы грабили народное хозяйство и жителей, уничтожали ее производительные силы.

Торговля республики в период гитлеровской оккупации также была подчинена интересам оккупантов, подверглась значительному разрушению и упадку.

Гитлеровские оккупанты, создав свою гражданскую власть в Литве, ликвидировали преобразования, проведенные в республике при Советской власти, конфисковали общенародную собственность и превратили ее в «особое хозяйственное богатство» („Wirtschafts-Sondervermögen“) рейха. Конфискованные предприятия оптовой торговли

²² Lietuvos Respublikinės komisijos pažyma... Lietuvos TSR Valstybinio Istorijos-revoliucijos muziejaus archyvas, dok. Nr. 976, l. 160.

²³ Ten pat.

(за исключением кооперативных) были переданы разным немецким экономическим организациям: «Центральному обществу Востока по торговле сельскохозяйственными продуктами и средствами производства» („Zentral-Handelsgesellschaft Ost für landwirtschaftlichen Absatz und Bedarf“), «Обществу волокна Восточного края с огр. ответств.» („Ostland-Faser Gesellschaft m.b.H.“) и другим. Конфискованные крупные предприятия розничной торговли были переданы немецким окружным комиссариатам. Многие из этих предприятий были превращены в магазины «только для немцев».

Не имея возможности непосредственно использовать мелкие торговые предприятия и стремясь создать себе социальную опору в лице литовской реакционной буржуазии, оккупанты восстанавливали частную собственность на мелкие предприятия розничной торговли. Эти предприятия были возвращены бывшим их собственникам или переданы немецким колонистам и литовским буржуазным националистам.

Значительное количество торговых предприятий, которые не соответствовали интересам оккупантов, было закрыто. Многие частные и кооперативные предприятия розничной торговли из-за чрезвычайно тяжелых условий работы разорились. Поэтому число торговых предприятий в период оккупации сильно уменьшилось. Если в конце 1940 г. в республике действовали 4200 предприятий розничной торговли и 730 предприятий общественного питания, то в конце 1943 г., по данным статистики оккупантов, число предприятий розничной торговли сократилось до 3258 (или на 22,4%), а предприятий общественного питания — до 424 (или на 42,0%).

Оставшиеся торговые предприятия (за исключением некоторых частных) были в тяжелом экономическом положении. Главными причинами этого были сокращение производства, захват оккупантами основной доли производимой в республике промышленной и сельскохозяйственной продукции, острый недостаток самых необходимых товаров народного потребления, большие налоги, крайне острая проблема транспорта и др.

В связи с этим объем товарооборота в период гитлеровской оккупации был очень мал (см. 1 и 2 таблицы). Основную часть товаров, особенно с предприятий оптовой торговли, захватывали (хотя формально и оплачивая) оккупанты, поэтому для нужд местного населения оставались крайне скудные остатки. Например, продовольственные нормы по карточкам были настолько малы, что они давали только около одной трети калорий, необходимых для нормального функционирования организма человека.

В период гитлеровской оккупации внешняя торговля была запрещена, поскольку Литва лишилась независимости и самостоятельности.

Торговые отношения республики с Германией были крайне однобокие, неэквивалентные, грабительские.

Оккупанты захватывали основную долю продукции народного хозяйства республики для обеспечения своей армии или вывозили ее в Германию, а в Литву ввозили очень незначительное количество товаров, большинство которых составляли разные малоценные предметы, как детские игрушки, зубные щетки, пудра и т. п. Кроме того, оккупанты за вывозимые из республики сельскохозяйственные товары платили на 40%, а за промышленные товары — до 20% ниже цен, установленных на эти товары в самой Германии. Все это фактически означало открытое ограбление народного хозяйства и жителей республики.

Особенно большой ущерб народному хозяйству, в том числе и торговле республики, нанесли оккупанты в последние месяцы своего господства. Отступая под сокрушительными ударами Советской Армии на Запад, они производили массовый грабеж народного имущества, поджигали или взрывали промышленные и торговые объекты, культурно-бытовые учреждения, жилые дома, мосты и другие строения. Прямой материальный ущерб, нанесенный гитлеровцами народному хозяйству и жителям республики, составил 17 млрд. руб. (в ценах 1941 г.).

Только освобождение Советской Литвы от немецко-фашистских захватчиков спасло народное хозяйство республики от полного разрушения. Огромные преимущества социалистического строя и братская помощь других советских республик позволили в исторически короткий срок восстановить разрушенное оккупантами народное хозяйство республики, создали благоприятные условия для бурного развития экономики, роста товарооборота и все более полного удовлетворения потребностей трудящихся.
